

DET KONGELIGE DANSKE VIDENSKABERNES SELSKABS PJECE SERIE
GRUNDVIDENSKABEN I DAG

11

BERNHARD GOMARD
RETSVIDENSKABENS
OPGAVER OG SÆRPRÆG

UDGIVET AF FOLKEUNIVERSITETET I KØBENHAVN

1978

Redaktion:

professor, dr. phil. MOGENS BLEGVAD
administrator, dr. phil. ERIK DAL
professor, dr. phil. C. OVERGAARD NIELSEN

BERNHARD GOMARD, professor i retsvidenskab ved Københavns Universitet, er født 1926 og erhvervede den juridiske doktorgrad 1958 og blev professor samme år efter at have været universitetslektor og sekretær i Justitsministeriet. Han har i de tyve år bestridt en lang række poster af faglig, videnskabelig og erhvervsmæssig karakter og er bl. a. formand for Retsplejerrådet og Handelsministeriets selskabsretspanel, for den danske afdeling af Association des Sciences Juridiques og for Københavns Handelsbanks bestyrelse. Han er Honorarprofessor ved universitetet i Freiburg im Breisgau. I Videnskabernes Selskab blev han indvalgt 1975.

Bernhard Gomard har bl. a. skrevet: *Forholdet mellem erstatningsregler i og uden for kontraktsforhold* (disputats) 1958; *Fogedret*, 1960 og 1966, *Skifteretten*, 1969; *Adhæsiionsprocessen*, 1969; *Aktieselskabsret*, 1970; *Privat Pension og Social Forsikring*, 1968; *Obligationsret 1-4*, 1972 og senere; *Aktieselskaber og anpartsselskaber*, 1974; *Studier i den danske Straffeprocess*, 1976; *Civilprocessen*, 1977.

Forlag:

Folkeuniversitetet i København
Købmagergade 52
1150 København K

Bernhard Gomard

RETSVIDENSKABENS OPGAVER OG SÆRPRÆG

Indhold

1. Jura i teori og praksis, retsvidenskab og retsanvendelse	4
2. Tre nøglebegreber: gældende ret, retskilder og retsvidenskab	6
2.1. Gældende ret	6
2.2. Retskilder	6
2.3. Praksis (afgørelser) som retskilde	7
2.4. Retsvidenskaben	9
2.5. Retsvidenskaben, retsanvendelsen og det praktiske liv	10
3. Retsvidenskabens genstand og emner	11
4. Metodelære og retsdogmatik. Centralt og specielt retsstof	14
5. Retsvidenskab og praktisk-juridiske færdigheder	15
6. Retsvidenskabens hovedopgave er præcisering af indholdet og lettelse af adgangen til korrekt viden om gældende ret	16
6.1. Offentliggørelse og information om retskilderne	16
6.2. Retsvidenskabens indsats med systematisering, bearbejdning og fremstilling af gældende ret	18
6.3. Retsvidenskabens adressater og dens almindelige forståelighed	19
6.4. Retsvidenskab og retspolitik	19
7. Juraens foranderlighed	21
8. Retsvidenskab har i højere grad end andre videnskaber en national karakter ...	22
9. Mulighederne for at gennemføre en verifikation (falsifikation) i retsvidenskaben	23

1. Jura i teori og praksis, retsvidenskab og retsanvendelse

Dette essay er ikke et brudstykke af en populær vejledning eller af en faglig håndbog i dagliglivets jura. Ej heller et forslag om, hvordan almindelig orientering om lovgivningens hovedprincipper kan gives eller fagjuridiske bøger bedst kan skrives. Hensigten med fremstillingen på de følgende sider er at analysere og beskrive den virksomhed, som udfoldes af de sagkyndige jurister, der professionelt er beskæftiget, ikke f. eks. som advokater eller dommere med *anvendelsen* eller konstateringen af *gældende ret* i bestemte situationer til umiddelbar brug i *praksis*, men f. eks. som professorer og andre universitetslærere, med retsspørgsmål af generel karakter, med dele af retssystemet uden udgangspunkt i bestemte sager eller interesser. Ligesom andre professioner som f. eks. lægestanden beskæftiger også den juridiske profession sig både med praktisk og med teoretisk arbejde. Antallet af praktikere er stort. Antallet af jurister, hvis hovedbeskæftigelse er juridisk teori, er lille. Der består åbenbart et behov for jurister i praktisk virksomhed. Juridisk træning og indsigt er påkrævet hos dem, der skal løse de bestemte konkrete og generelle opgaver af juridisk karakter, som samfundet kræver løst, være sig forberedelse af ny lovgivning, eller i egenskab af dommere, advokater og administratorer. Som stadig flere aktiviteter er blevet inddraget under regulering og styring ved hjælp af retsregler, breder arbejdsopgaverne sig over et stadig større felt. Men hvilke naturlige opgaver findes der, og hvad er behovet for *juridisk teori eller*, om man vil, en forskning eller *videnskab* om juraen? Law Schools til uddannelse af nye jurister er nødvendige, men hvilke andre opgaver kan juraen som universitetsfag eller videnskab have?

Dette essay er et forsøg på i kortfattet form at gøre rede for nogle karakteristiske træk ved og at kaste lys over de opgaver, som retsvidenskaben arbejder med, dens betydning og de metoder den anvender. Af redegørelsen vil bl. a. fremgå, at retsvidenskaben i adskillige henseender adskiller sig fra megen anden videnskab.

Der findes både i Danmark og i andre lande en ret omfattende *juridisk litteratur*. Hovedparten af indholdet i denne faglitteratur er redegørelser for den gældende ret på forskellige områder først og fremmest i det land, hvor bogen er skevet. Områderne er, eller disciplinerne er, retlige reguleringer af emner med en vis indbyrdes forbindelse, f. eks. familieret, arveret, almindelig formueret, selskabsret og skatteret. En væsentlig del af de juridiske bøger har en dobbelt anvendelse. Juridiske studerende bruger dem som lærebøger, og juridiske praktikere bruger dem som håndbøger. Redegørelser for gældende ret, som de forekommer i den juridiske litteratur, kan betegnes som juridisk teori, fordi redegørelsernes genstand er det generelle retssystem eller den gældende ret som sådan, ikke den praktiske anvendelse af de gældende regler, som systemet består af, i bestemte foreliggende situationer. I hvert fald i universiteternes juridiske fakulteter er det almindeligt at sætte lighedstegn mellem juridisk teori i den angivne forstand, såfremt den er dybtgående og lødig, og *retsvidenskab*. Ordet videnskab indgår i betegnelsen Det rets- og statsvidenskabelige Fakultet, det traditionelle navn for den del af et universitet, som dyrker juraen. Denne sprogbred bygges på en forudsætning om, at jura i lighed med andre samfundsfag som f. eks. nationaløkonomi

og sociologi har nogle væsentlige fælles træk med åndsvidenskaber og naturvidenskaber. De fælles træk angår ikke fagenes genstande eller emner, men består i lighed mellem måden at bearbejde emnerne på. Karakteristisk for en retsvidenskabelig afhandling er en grundig og konsekvent indsamling af data, en systematisk ordning af stoffet og en beskrivelse deraf med en fast og klar sprogbrug. Stofindsamling, præsentationen og kommentering af stoffet bør bestræbe sig for at undgå slagside (selektivitet, bias) efter forudfattede meninger. Fremstillingen kan dog ikke i sine slutninger fra kilderne til, hvad gældende ret må antages at være, altid holdes på et objektivt plan. Slutninger af denne art præges undertiden også af vurderinger, som ikke fuldt ud er fastlagt i lovgivningen og andre autoritative retskilder. Juridisk metode rummer en vis plads for individuelle spillerum. Fastlæggelsen af indholdet af gældende ret i retsanvendelse og i retsvidenskab kan derfor ikke altid være éntydig på samme måde, som matematikkens eller logikkens beviser er sande eller rigtige.

Dette essay indeholder ikke et fuldstændig og fyldestgørende signalement af retsvidenskab, men kun en kort omtale af de spredte særlige træk ved retsvidenskab, som er fremhævet i de følgende afsnits overskrifter. Denne begrænsning har flere grunde. Synet på retsvidenskab er undergået stadige ændringer, og også af dens samtidige dyrkere ses retsvidenskab i et noget forskelligt lys. Samspillet mellem mekanisk lovanvendelse og impulser begrundet i hensigtsmæssighedsbetragtninger og retfærdighedsideologi er uoverskueligt, og der savnes klarhed over, hvilke motiver der får den juridiske bedømmer til at finde én løsning fremfor andre rimelig og rigtig. Retsanvendelsen ville ikke kunne fungere uden det sikre iudicium, som vi i fødselsdags- og jubilæumsartikler priser ældre fremstående jurister for at have opøvet og udviklet, men baggrunden både for den spontane retsfølelse og for denne særlige, trænedede dømmekraft er alt andet end afklaret. En ringe trøst er, at dette også gælder den intuition, smag, fornemmelse, næse, instinkt etc., som folk i andre professioner siges at udvise, og som har afgørende betydning for værdien af deres professionelle indsats.

Selv om omtalen af sider af den teoretisk-juridiske virksomhed i de følgende afsnit er ufuldstændig og spredt, giver den forhåbentlig dog et vist grundlag for at tage stilling til, om den virksomhed, som udøves af teoretisk arbejdende – for det store flertals vedkommende universitetsansatte – jurister ved siden af undervisning bedst karakteriseres som praktisk udgiverarbejde på linie med udgivelser f. eks. af lovsamlinger og afgørelser af forskellig art, af telefonbøger og vejvisere, eller om dette arbejde frembyder større lighed med universitetskollegernes forskning og videnskabelige arbejder. Min mening er, at juraen har et lige så godt krav som f. eks. litteratur og historie på betegnelsen videnskab. Det står i hvert fald fast, at der gennem århundreder – i nyere tid navnlig ved universiteterne – er blevet dyrket en juridisk virksomhed, som er teoretisk, for så vidt som den ikke har en bestemt praktisk opgave som genstand, at sådan virksomhed stadig udføres, og at den tilgodeser væsentlige behov. Det er derfor en naturlig opgave at lade nogle af den teoretiske juras (retsvidenskabens, universitetsjuraens) særegenheder passere revu.

2. Tre nøglebegreber: gældende ret, retskilder og retsvidenskab

2.1. *Gældende ret.* Ethvert menneske har ofte brug for at vide, hvad der i en bestemt foreliggende situation er lovligt, eller hvad der er udtrykt i generelle regler er gældende ret på et bestemt område. Kan lejen af en bestemt lejlighed eller af alle lejligheder i en bestemt ejendom lovligt forhøjes? Skal en håndværker ud over betalingen for sit arbejde have feriepenge? Kan en afholdt udgift eller udgifter af en bestemt art lovligt fradrages i den skattepligtige indkomst? Kan aktieselskaber lovligt udlåne midler til aktionærene eller til én af aktionærene? Aktieselskabsloven indeholder i § 115 regler om ydelse af lån til aktionærer. Sådanne lån må kun ydes af selskabets fri egenkapital og kun mod betryggende sikkerhed. Den umiddelbare læsning af denne regel giver ikke svar på alle de spørgsmål, som kan opstå i overvejelser om ydelse af aktionærlån eller ved bedømmelsen af lovligheden af allerede ydede lån. Hvad er „betryggende sikkerhed“, „egenkapital“ og „fri og bunden egenkapital“? Lovgivningen indeholder ikke klare og præcise definitioner, som giver udtømmende svar på disse spørgsmål. Det kan end ikke tages som en given sag, at ord, hvad enten det drejer sig om ord, som bruges i daglig tale, eller om ord som har karakter af fagudtryk, altid har samme betydning. Et krav om, at lovkoncipister og lovgivere altid skulle følge en bestemt, præcis og éntydig sprogbrug, er uigennemførligt. Hjælp til fortolkningen af § 115 i Aktieselskabsloven og til besvarelse af lignende spørgsmål, som volder vanskelighed (tvivl) ved fortolkningen af andre lovbestemmelser, kan efter omstændighederne findes i almindelig *sprogbrug*, i den faglige sprogbrug som benyttes af praktiserende jurister og andre fagfolk som f. eks. revisorer, i et særligt (aktie)retligt begrebssystem, som er udviklet i den juridiske litteratur, i hvilken eller hvilke *fremgangsmåde(r)* som faktisk er blevet fulgt i praksis efter vedkommende regels ikrafttrædelse uden at blive påtalt eller endelig i *selvstændig stillingtagen* til, hvilken ordening som – inden for de grænser loven har sat – må anses for den rigtigste, rimeligste eller hensigtsmæssigste.

2.2. *Retskilder.* Grundlaget for en fagkyndig stillingtagen til, hvad der på et givet område eller i en given situation er gældende ret, kaldes *retskilder*. Ordet bruges i en dobbelt betydning. For det første som betegnelse for de arter af data, som sædvanligvis indgår og bør indgå i afgørelser om, hvad der er gældende ret, og for det andet som betegnelse for de bestemte data der faktisk er indgået eller indgår i en akcepteret eller korrekt retsopfattelse eller retskonstatering vedrørende et bestemt spørgsmål eller emne. De vigtigste kategorier af retskilder – eller retskilder i den førstnævnte betydning – er

(1) Generelle regler: love, bekendtgørelser og cirkulærer. Både lovens indhold, som det fremtræder for en kyndig borgers umiddelbare, isolerede læsning, og oplysninger om de mål og hensigter, som deltagerne i den legislative proces har haft med loven, har betydning som retskilde.

(2) Konkrete afgørelser: domme og afgørelser truffet af de administrative myndigheder, til hvis ressort området hører, f. eks. for så vidt angår aktieselskabsrettens af-

gørelser truffet af Aktieselskabs-Registeret og Handelsministeriet. Praksis som retskilde er nærmere omtalt nedenfor i nr. 2.3.

(3) Oplysninger om de fremgangsmåder, som borgerne i almindelighed faktisk følger eller mener bør følges.¹

(4) Hensigtsmæssigheds- og retfærdighedsbetragtninger af forskellig art.

Den generelle retskildelære, som består i en videreudbygning af dette enkle skema, angiver arten af elementerne i det juridiske beslutningsgrundlag, men giver ingen bestemt vejledning om fastlæggelsen af det nærmere indhold af disse elementer eller om elementernes vægt i beslutningssituationerne. Blandt de spørgsmål herom, som ikke lader sig besvare generelt eller éntydigt, kan bl. a. fremhæves, at læsning af lovttekster ikke altid selv blandt fagkyndige personer efterlader samme indtryk. Oplevelsen af teksten blander sig med andre af læserens indtryk og anskuelser. Det sete afhænger af øjnene, der ser. Dernæst at lovens forarbejder kan tale for en bestemt forståelse, uden at dette fremgår af teksten, at indtrykkene både af hensigtsmæssigheden og retfærdighedens krav kan være forskellige f. eks. på grund af en forskellig vurdering af interesser, og at der af generelle vejledninger om den indbyrdes vægtning af forskellige modstridende data kun findes den almindelige grundsætning om lovgivningens forrang (primat) fremfor andre (subsidiære) retskilder, som er fastlagt i de bestemmelser i Grundloven, der sikrer Folketinget den lovgivende magt, og tendensen i retsændelsen til såvidt muligt at fastholde en éngang valgt eller fastlagt praksis.²

2.3. *Praksis (afgørelser) som retskilde.* Anerkendelsen af andre retskilder end autoritativt formulerede regler som retskilder er en anerkendelse af, at retssystemet foruden love, bekendtgørelser og cirkulærer også indeholder mere eller mindre præcise regler og almindelige retningslinier eller grundsætninger, som, selv om de ikke er vedtaget af Folketinget som lov eller udstedt af en myndighed i medfør af en lov, dog har betydning for indholdet af gældende ret. Juristers stillingtagen til retlige spørgsmål

1. Se som et illustrerende eksempel på en retssædvane under udvikling Assurandør-Societets responsum nr. 2229, hvor det hedder . . . at det i den forsikringsretlige litteratur er almindeligt antaget, at ristornoreglen i FAL § 16, stk. 2, ikke finder anvendelse, hvor bortfald af den forsikrede interesse skyldes en forsikringsbegivenhed, jfr. *Drachmann Bentzon* og *Knud Christensens* kommentarer s. 107, og senest *Preben Lyngsø: Dansk Forsikringsret*, 3. udgave, s. 93.

Imidlertid har der navnlig inden for motorkøretøjsforsikring udviklet sig en praksis, hvorefter præmien for den efter skadens indtræden resterende del af betalingsperioden regnes forsikringstageren til gode, f. eks. på den måde, at denne del af præmien indgår i præmiebetalingen for et nyt forsikringsobjekt. Om klageren har ret til at forlange ristorning af præmie er et retsspørgsmål.

2. Mange afgørelser truffet af et kollegium viser, at synet på kvalifikation og vægtning af forskelligartede retskilder kan være forskelligt også hos kyndige og indflydelsesrige jurister. Som et enkelt særligt illustrerende eksempel herpå kan nævnes Højesterets dom i UfR 1976.304.

og myndigheders afgørelser af retlig karakter har, selv om svaret eller resultatet ikke er helt eller delvis lovbestemt, som oftest ikke karakter af en rent individuel (singulær, skræddersyet) løsning af ét enkelt tilfælde. Der er i al retsanvendelse en hvis stærkere eller svagere tendens til at generalisere, til at søge løsninger for typer af tilfælde, til at undergive ensartede tilfælde en ensartet behandling. Tendensen til ensartethed, lighed eller regelbundethed fremmes af flere faktorer. Både judicielle og administrative myndigheders virksomhed med afgørelse af tvister og ansøgninger må som anden praktisk virksomhed i et vist omfang underkaste sig de krav, som en rationel arbejdsgang stiller. Et af disse krav er at følge faste retningslinier såvel i oplysningen og tilrettelæggelsen af sagerne som i selve afgørelsernes form og indhold. Skal en ønskelig grad af central styring forenes med en nødvendig uddeling af kompetence til flere sagsbehandlere, må der fastsættes generelle retningslinier for sagsbehandlingen. Også hvor ensartethed ikke ville være påkrævet af hensyn til arbejdsgangen, bestræber både judicielle og administrative myndigheder sig for at træffe afgørelser, som er konsekvente og ensartede. Ønsker om, at borgerne skal have en ligelig behandling og skal kunne indrette sig efter den retsorden, der håndhæves af myndighederne, er væsentlige motiver både i lovgivningen og i retsanvendelsen. Ensartethedstendensen betyder, at den praksis, som hidtil har været fulgt i lignende sager, og den forståelse af retsreglerne, som er lagt til grund for tidligere afgørelser, har karakter af retskilde. Tidligere afgørelser som præcedens eller præjudikater i den datamængde, som i fremtiden i tvivlstilfælde kan få betydning for – og derfor må gennemgås før stilling kan tages til – indholdet af gældende ret.

Tendensen til ensartethed og konsekvens gør sig gældende omend på noget forskellig måde både i situationer, hvor der antages at gælde bestemte regler, selv om ingen regler er foreskrevet i lovgivningen, og i situationer, hvor en administrativ myndighed må handle efter et skøn. Selv om det administrative skøn i almindelighed beskrives som frit, og kravet om ensartethed eller lighed og om hvilke momenter, der ikke kan inddrages i afgørelsen, er mindre end i den judicielle retsanvendelse, følger forvaltningen dog også i skønstilfælde i almindelighed skik og brug, hvor ikke gode grunde taler for at vælge en anden løsning.

Klare, almene retningslinier for, hvor længe enkelte afgørelser bevarer deres betydning eller for, hvor fast og langvarig en praksis i lavere instanser skal være for i almindelighed at være udslaggivende, findes ikke. Et fortillfældes og en praksis' styrke afhænger af samspillet mellem denne retskilde og andre retskilder.³ Naturligt nok må afgørelsen af, om en hidtidig praksis skal opretholdes eller forlades, bl. a. afhænge

3. I 1966 ændrede Englands House of Lords sin stilling til præcedens. Det bekendtgjorde, at Overhuset agtede at „modify their present practice and, while treating former decisions of this House as normally binding, to depart from a previous decision when it appears right to do so“, Practise Statement (Judicial Precedent) (1966) 1 W.L.R. 1234.

af rimeligheden af den tydning af lovbestemmelser og af den afvejning af interesser, som denne praksis har foretaget. Almindelige vejledende sætninger kan der kun anføres få af. Højesteret føler sig i „nye“ spørgsmål i almindelighed ikke bundet af selv en flerårig hidtidig praksis i de lavere instanser. Højesteretsdomme fra de sidste 25 år vejer altid tungt. Andre afgørelser har i hvert fald værdi til belysning af spørgsmålet og som en strømpil af subsidiær karakter. Den citering af ældre afgørelser, som nu og da forekommer i litteratur, responsa og i noter og kommentarer til domme, må ofte snarere ses som udtryk for, at afgørelsen stadig akcepteres som en del af retssystemet og nu benyttes som symbol eller betegnelse for den akcepterede regel.

2.4. *Retsvidenskaben.* Den interesserede vil ofte lettere kunne finde oplysning om de retskilder, der vedrører bestemte emner, i lovkommentarer og i juridiske lære- eller håndbøger, end i de officielle og officieuse lov- og domssamlinger m. v. Fremstillingen i sådanne værker har ud over at lette eftersøgningen af retskilder bestående i udfærdigelser fra de kompetente myndigheder undertiden en selvstændig betydning både for den daglige retsanvendelse, som udøves af alle rettens brugere, judicielle og administrative myndigheder, advokater og andre konsulenter og enkelte borgere og virksomheder i den del af deres liv og arbejde, som præges af retlige bestemmelser. Tydningen af andre retskilder end de af myndighederne formulerede regler er ofte vanskelig, og selv tolkningen af reglerne i love og bekendtgørelser er ikke altid en enkel og éntydig proces. Kærnen i retsvidenskabens arbejder er de faglitterære juridiske fremstillinger, som ikke blot er en kompilation af love, domme m. v., men som ved at bearbejde en mangfoldighed af retlige data yder en selvstændig indsats til støtte for retsanvendelsen eller påvirkning af retsudviklingen.

Retsvidenskabens arbejde med at skabe og fremstille et billede af en overskuelig og sammenhængende retstilstand, som udfra de eksisterende retlige data og retskilde-traditionen bør kunne akcepteres, er særlig påkrævet og værdifuldt på områder, hvor lovgivningen er tavs, eller hvor bestemmelser i lovgivningen er uklare, spredte i flere ikke synkroniserede love, eller stammer fra forskellige perioder med forskellige herskende opfattelser eller fra en svunden tid, hvor de faktiske forhold, kendskabet til dem eller vurderingerne af dem var anderledes end nu. Nogle dele af retssystemet styres næsten fuldstændigt af love m. v., mens andre dele af systemet undergår en betydningsfuld udvikling gennem retsanvendelsen. De sager, der når frem til afgørelse ved domstolene eller andre myndigheder, giver dog kun de retsanvendende myndigheder mulighed for spredt og sporadisk at beskæftige sig med problemerne. På nogle områder kommer tvister og tvivl sjældent eller aldrig længere end til de judicielle eller administrative første instanser. De oplysninger, som parterne har fremskaffet til brug for behandlingen af deres sag, giver ikke altid et tilstrækkeligt grundlag for at træffe en principiel afgørelse, som er egnet til vejledning i fremtiden. Oplysningerne om generelle spørgsmål i en enkelt sag tåler i almindelighed ikke i henseende til fuldstændighed sammenligning med det materiale, der ville blive indsamlet og gennemgået i en lovudvalgsbetænkning om emnet eller i en videnskabelig monografi. Rets-

anvendelse og retsvidenskab har på grund af forskellen i arbejdsvilkår mulighed for hver på sin måde at bidrage til den supplerende og korrigerende retsdannelse ved siden af lovgivningen, som er en nødvendighed for opretholdelse af et tilfredsstillende retssystem. Gennemgangen af en sag, der er lagt frem til afgørelse, giver et særlig stærkt indtryk af fordele og ulemper i denne konkrete situation ved forskellige standpunkter. Synspunkter, som falder i øjnene i den enkelte sag, kan risikere at blive overset i det generelle arbejde. I retsvidenskabens bredere systematiske beskæftigelse med et emne, der i en eller anden henseende udgør et samlet retsområde, træder derimod synspunkternes almene vægt undertiden klarere frem, og det kan være vanskeligere i den enkelte sag end i retsvidenskabens generelle teori at skelne mellem falske og lødige lodder i Justitias vægtskåle.⁴ Faren for teoretikeren er virkelighedsfjernhed. Kvaliteten af retsvidenskabeligt arbejde afhænger i høj grad af forskerens evne til at indleve sig i de situationer, som reglerne har betydning for.

Det er vel et mindre vigtigt spørgsmål af terminologisk karakter, om de motiverende faktorer, som er fremdraget og indarbejdet i argumentationerne i retsvidenskabelige afhandlinger, eller om tillige retsvidenskabens bør betegnes som en retskilde.⁵ Det bør imidlertid ikke overses, at der i retsudviklingen kan påvises mange mindre og større tydelige spor af den virksomhed, der er udøvet af retsvidenskabens.⁶

2.5. *Retsvidenskabens, retsanvendelsen og det praktiske liv.* Studium af den retsvidenskabelige litteratur og ikke mindst litteraturen om den almindelige retslære kan undertiden give læseren det indtryk, at retstilstanden i det store og hele er usikker, og at de fleste spørgsmål om gældende rets indhold er „tvivlsomme“, behæftet med en større eller mindre usikkerhed. Det må imidlertid ikke overses, at megen retsanvendelse har karakter af umiddelbar aflæsning af klare svar i lovgivningen og fast praksis på de spørgsmål, sagerne rejser. Flertallet af ejendomme sælges, selskaber stiftes og boer skiftes, uden at sagsbehandlerne møder retsspørgsmål, hvis regulering ikke er éntydig. Hovedparten af det teoretisk juridiske arbejde (den retsvidenskabelige forskning) angår imidlertid ikke skildring af den normale gennemførelse af overdragelser, selskabsstiftelser, skifter o. s. v. Beskrivelsen af, hvordan køb eller forsikringer forløber, eller hvordan et aktieselskab arbejder under normale omstændigheder uden tvister mellem parterne eller forslag til, hvordan den nuværende forretningspraksis kan forbedres, forekommer kun i begrænset omfang som baggrundsstof eller som en sidebemærkning i juraens værker. Hovedinteressen i retsvidenskabens er viet spørgsmål,

4. En meget læseværdig artikel af *Knud Illum* med titlen „Om falske lodder i fru Justitias vægtskaal“ er trykt i *Udvalgte Artikler*, 1976, s. 240 ff.

5. Sml. herved *Torstein Eckhoff*: *Rettskildelære*, Oslo, 1972, s. 227 ff. Se også *Alf Ross*: *Folkeret* s. 108 f om bestemmelsen i art. 38 i *Den internationale Domstols statut*, hvorefter de „mest ansete forfatteres mening“ kan anvendes som hjælpemiddel ved konstateringen af, hvad der er gældende ret.

6. Som illustration heraf kan f. eks. henvises til *J. L. Frost's* redegørelse for *Poul Andersen's* betydning for dansk retspraksis i *Festskrift til Poul Andersen*, 1958, s. 7 ff.

som efter den øjeblikkelige stilling i lovgivning og retspraksis frembyder tvivl, mens f. eks. reglerne om den normale færdsel i Færdselsloven i almindelighed kan læses og forstås uden mobilisering af retslærde. Også mange af de tvister, som når frem til advokater og dommere, og mange retsafgørelser angår situationer af usædvanlig karakter. Sager, som ikke frembyder retlig tvivl og ej heller bevisvanskeligheder, løser sig naturligt nok i almindelighed uden indsats af noget større maskineri. Også den juridiske praktiker står for så vidt et skridt fra det praktiske liv, som administrationen af de retligt regulerede fænomener i deres normale forløb ikke i almindelighed er hans sag. Fortrolighed med det normale arbejde i branchen og med fagets egne udøvers bedømmelse er imidlertid af stor værdi for retsanvendelsen, ikke mindst ved afgørelsen af hvad der bør betragtes som „væsentligt“, „rimeligt“, „et særligt tilfælde“ eller som omfattet af et andet fleksibelt eller elastisk udtryk i en retsregel. Selv efter længere tids anvendelse i praksis bevarer adskillige udtryk af denne art en betydelig del af deres fleksibilitet. Det bedste resultat i juridisk rådgivning eller afgørelse opnås ofte ved et nært og fortroligt samarbejde mellem fagets egen sagkundskab og den almene juridiske kyndighed. Det samme gælder retsvidenskaben. Indsigt og forståelse f. eks. for en branches forhold og problemer er en forudsætning for at kunne give en skilddring af dens retsspørgsmål, som har værdi for praksis. I de senere år er der foretaget en del undersøgelser af retsreglers virkninger i praksis eller af skik og brug på områder, som er genstand for retlig regulering. Dette arbejde er nået længere på straffetrettens end på den private rets område. De almindeligt brugte fagbetegnelser er kriminologi og retssociologi.

3. *Retsvidenskabens genstand og emner*

Retsvidenskabens hovedgenstand er den gældende ret. Hos danske dyrkere af retsvidenskaben samler interessen sig navnlig om den gældende danske ret. Enhver retlig regulering og enhver aktivitet, for hvilken der i en eller anden henseende er fastsat regler eller opstår spørgsmål om anvendelse af retsregler, kan i princippet undergives eller inddrages i en retsvidenskabelig studie. Om dette sker afhænger af, om der hos nogen er behov eller interesse herfor. Retsvidenskabens opgavefelt er bestemt af den større eller mindre brug, samfundet gør af retsregler.

Både det danske og andre vesteuropæiske samfund er i de sidste hundrede år blevet stadig mere komplicerede og præget af en tiltagende dirigisme udøvet af myndigheder og organisationer gennem stadig flere reguleringer og ordninger. Udviklingen har ført samfundet henimod blandingsøkonomi og mod sikring af socialt velfærd og har fjernet samfundet stadig længere fra en enkel og individualistisk liberalisme. Retningen for udviklingen har – bortset fra korte perioder præget af afvikling af kriserestriktioner efter 1. og efter 2. verdenskrig – uforandret været, at flere og flere områder er gjort til genstand for en stadig mere intens indgriben fra det offentliges side. Denne regulering og styring er i vidt omfang sket ved hjælp af retsregler. Mængden af love samt af andre retligt relevante tekster og data (retskilder) og dermed mængden

af emner og stof for retsvidenskaben er derfor vokset. Mængden af retligt stof overstiger langt, hvad noget menneskes hjerne kan rumme.

Antallet af danske love, bekendtgørelser og cirkulærer, som stadig er gældende, er meget stort. Det nøjagtige tal kendes ikke, men en gennembladning af de systematiske oversigter i *Topsøe-Jensen's Dansk Lovregister* eller af *Karnov's lovsamling* giver et stærkt indtryk af lovgivningens mangfoldighed og af, at næsten ethvert tænkeligt emne i en eller anden henseende i større eller mindre grad er undergivet ordninger og reguleringer, som er udformet i retsregler. Den, der i praktisk juridisk virksomhed står over for en bestemt opgave, har ganske vist som oftest kun behov for oplysning om gældende ret på enkelte bestemte punkter, og ikke om større samlede dele af den gældende ret, men mængden af retningslinier, som har betydning for retsstillingen selv på områder af speciel karakter, er ofte stor. Stillingtagen til enkelte spørgsmål forudsætter ofte kendskab til den samlede regulering af området. Harmoni og konsekvens i lovgivningens indhold og intentioner spiller en væsentlig rolle for fortolkningen. Besvarelse f. eks. af detailspørgsmål vedrørende Selskabskatteloven forudsætter ofte et nøje kendskab til hele loven, dens baggrund og dens anvendelse i praksis. Hvad enten stillingtagen til, om en vis handlemåde er lovlig, eller om et krav f. eks. om tilsidesættelse af en vedtagelse på et aktieselskabs generalforsamling er gennemførligt (retsbeskyttet, hjemlet), når de relevante data er fundet, har karakter af en simpel konstatering eller af en mere eller mindre selvstændig afgørelse, kræver dataindsamlingen ofte en omfattende søgning i den foreliggende dokumentation, i samlinger af love og bekendtgørelser, domme og administrative afgørelser etc.

Med den enorme vækst i antallet af områder, som er retligt reguleret, og i antallet af regler er naturligvis fulgt en vækst i de juridiske dokumentationssystemers omfang. Også de retsvidenskabelige fremstillinger er svulmet op. Den gældende ret, som den fremtræder i retsvidenskabens fremstillinger, er blevet et meget omfattende system opdelt i talrige dele, specialer eller discipliner. En god juridisk redegørelse må bygge på et komplet eller et repræsentativt materiale. Dette gælder, hvad enten dens formål er at give det bedst mulige svar på retsspørgsmål, som er opstået i en bestemt praktisk situation, eller at give en almen fremstilling, som naturligt kan betegnes som videnskabelig. En almen fremstilling, der let kan rokkes ved fremdragelse af yderligere retlige data, er ikke god videnskab. En juridisk praktiker, der eftersøger stof, som kan have betydning for hans klarlæggelse af retsstillingen i en bestemt situation, aktuel eller potentiel, konkret eller generel, kan – inden for opgavens rammer – have samme behov som retsvidenskaben for et fuldstændigt eller repræsentativt materiale.

En ordning af den juridiske dokumentation, som sikrer, at alt relevant retsstof er tilgængeligt og omhyggeligt systematiseret på en hensigtsmæssig måde, har væsentlig betydning både for arbejdsbyrden ved informationssøgning og for risikoen for at overse relevante data. Ukendskab til trufne „utrykte“ (ikke offentliggjorte) afgørelser er nu og da årsag til, at en sag får en vanskeligere gang eller måske endda et andet udfald, end den ellers ville have fået, og er noget hyppigere årsag til, at et krav, som er „hjemlet“ i den forstand, at det kunne have været gennemført, ikke gøres gældende.

På områder, hvor de retligt relevante data ikke offentliggøres i et tilstrækkeligt omfang, er det et nødvendigt og væsentligt led i den juridiske forskning at fremskaffe de yderligere oplysninger, som kræves for at få et korrekt billede af praksis ved arkivstudier, interviews eller på anden måde.⁷ Arbejder af denne art kan som nærmere omtalt nedenfor i nr. 5 have en betydelig værdi for retsanvendelsen og retssikkerheden i landet.

Indretningen af vore lov- og domssamlinger er ikke undergået større ændringer i de sidste 100 år, men mange nye samlinger af afgørelser m. v. er kommet til. Der er endnu ikke udviklet nye metoder til lagring af retsstoffet, og nye metoder til tydning af retskilderne, som er enkle og sikre, og som ikke kræver undersøgelse af store datamængder, kan ikke ventes at ville fremkomme i en overskuelig fremtid.⁸ Forbedringer af lagringen, af ordningen af den juridiske dokumentation ligger inden for det muliges grænser. Udnyttelsen af moderne teknik ved informationssøgning i mængderne af lovgivning og myndighedsafgørelser har i den senere tid tiltrukket sig betydelig opmærksomhed. I Danmark er dette arbejde dog kun på de første overvejsers stadium, men enkelte andre lande er nået noget videre.⁹ Uoverskueligheden af mængden af retligt relevant stof, som det fremtræder i de nuværende samlinger, har, siger tyskeren Spiros Simitis, fremkaldt en informationskrise i retssystemet.¹⁰ Situationen er nok mindre belastende i Danmark end i Tyskland, men retsstoffets mængde taler også hos os for at stille større krav til omhyggelig registrering og hensigtsmæssig ordning end tidligere.

At „informationskrisen“ føles mindre belastende i Danmark end i Tyskland skyldes næppe alene, at det danske retssystem naturligt nok hverken rummer så mange lovbestemmelser eller så righoldig en praksis som det tyske, men også at vi vist i højere grad end vore naboer er indstillet på at acceptere, at afgørelser træffes på grundlag af mindre fuldstændige retlige oplysninger eller efter et selvstændigt skøn. Problemet om, hvor stort og udtømmende et materiale af retlige data der hører med til et brugbart eller optimalt repræsentativt beslutningsgrundlag, er vanskeligt. Både en sag og

7. Sml. til illustration f. eks. *Mathiassen* i *Revision & Regnskab* 1978. 63 ff om skatteretspraksis.

8. Nævnes må dog, at reglerne kan indrettes bl. a. under hensyntagen til at begrænse arbejdet og usikkerheden ved deres anvendelse og tydning. Der sættes efterhånden megen kraft ind på at indrette retlige reguleringer således, at vanskelige skøn og komplicerede afgørelser undgås. Det nødvendige arbejde med den private og offentlige administration af en lov bør stå i et rimeligt forhold til de fordele, som loven forventes eller beregnes at skulle bringe. Udnyttelse af EDB og af andre tekniske hjælpemidler kræver brug af skarpe og klare kriterier, sml. herved bl. a. *Jon Bing* i *TfR* 1977.195 ff.

9. En god oversigt herover findes i *Jon Bing and Trygve Harold: Legal Decisions and Information Systems*, Oslo, 1977. I Sverige har *Bernitz* i artiklen *Bättre rättskällor* i *SvJur-Tid* 1976.81 ff beskæftiget sig med mulighederne for en forbedret ordning af det juridiske dokumentationsmateriale.

10. *Spiros Simitis: Informationskrise des Rechts und Datenverarbeitung*, Karlsruhe, 1970.

en afhandling skal have det væsentlige med, men ikke druknes i citering af sekundært stof. Både i juridisk praksis og teori findes en usynlig og vag, men dog mærkbar grænse mellem lykkelig konduite og intuition – og middelmådighed i form af dårlig oplysning af sagerne og manglende stringens.

Den ideelle juridiske databank er vanskelig at indrette. Oplagring i lettilgængelig form af samtlige trufne afgørelser og udspyning af hele stoffet ville ofte overvælde spørgerne med uinteressant stof. Der træffes på mange områder et stort antal enkle afgørelser, som ikke har nogen principiel interesse. Udskillelse af en stor del af dette stof er påkrævet. De offentliggørelseskriterier, der for tiden benyttes i Danmark, er dog dels for eksklusive dels noget tilfældige. Kun lidt eller intet af det dagligdags juridiske stof gøres tilgængeligt for en videre kreds. Det er derfor vanskeligt at få kendskab til de gængse afgørelsesnormer, f. eks. for visse familieretlige og skatteretlige spørgsmål og med hensyn til strafudmåling i mindre alvorlige sager. Der er behov for offentliggørelse af et repræsentativt udvalg af dagligdags tilfælde. De, der har gennemgået et stort antal afgørelser på et begrænset område, har vistnok ofte gjort den iagttagelse, at retsanvendelsen følger en noget mindre skarp og præcis kurs, end teoriens omtale af gældende ret som et fast system af generelle regler kunne give indtryk af. En meget restriktiv offentliggørelsespraksis kan gøre det vanskeligt at danne sig et billede af rækkevidden og betydningen af sådanne iagttagelser.

4. *Metodelære og retsdogmatik. Centralt og specielt retsstof*

4.1. Retsstoffets brogede mangfoldighed og uoverskuelighed lægger den tanke nær, at den naturligste eller mest udbyttegivende opgave for retsvidenskaben i nutiden ikke er udarbejdelsen af bindstærke redegørelser for gældende ret, *retsdogmatik*, men udviklingen af en almen juridisk *metodelære*, bestående af generelle forskrifter for målformulering, argumentationsteknik og beslutningsproces.¹¹ Netop mangfoldigheden i retsstoffet umuliggør imidlertid fikseringen af bestemte slutningsmønstre som den rette eller herskende juridiske metode. De almindelige udviklinger om retskilder og fortolkning, som hidtil har set dagens lys, er da også af en abstrakt karakter, fjerne fra den juridiske praksis. Selv om der nok kunne opnås nogle fremskridt ved at søge at opbygge en virkelighedsnær almindelig metodelære, vil dog tyngdepunktet i retsvidenskaben i overskuelig fremtid forblive i de enkelte discipliner. Regler må læses i lyset af rimelighed, hensigtsmæssighed og fagkundskab.¹² Den bedste jura kommer til verden, hvor den juridiske ekspertise og indsigt i de faglige problemer, som er regler-

11. Sml. herved *Stig Strömholm* i Festskrift til Ivar Agge, 1970, s. 321 ff og i SvJurTid 1974.641 ff.

12. I angelsaksisk litteratur findes mange inspirerende og sprogligt smukke skildringer af den juridiske beslutningsproces. Særlig berømt er den amerikanske dommer *Cardozo's* *The Nature of the Judicial Process*, 1921. Den europæiske domstols arbejde med at udvikle sin fortolkningsstil er interessant skildret af den engelske dommer *Mackenzie Stuart* i *The European Communities and the Rule of Law*, 1977, navnlig s. 59 ff.

nes genstand, indgår i det tættest mulige samarbejde. Jura som et isoleret, fritstående fænomen eller servicefag er en kunstig figur.

4.2. Samme ønske om at skabe overblik, klarhed og orden i retssystem og retsvidenskab, som kunne motivere forsøg på videreudvikling af den almene juridiske metode-lære, taler for først og fremmest at vælge centralt, typisk, repræsentativt retsstof som emner for juridisk metode-lære. Kan vi ikke udvikle én generel metode-lære, som giver en reel og betydelig hjælp til gennemførelsen af juridiske ræsonnementer, kan vi måske demonstrere en række typiske ræsonnementsmønstre eller metoder ved hjælp af eksempler. Den naturlige tendens til at skabe nyt ved at bygge videre på det kendte og prøvede bevirker, at det i et vist omfang er muligt at finde problemløsninger, som er til nytte også i andre situationer. Selv om det må erkendes, at spørgerens egen placering i høj grad er bestemmende for, hvilke emner eller regler der er særlig vigtige, interessante eller centrale, er det dog både muligt og nødvendigt at udvælge emner og regler, der er mere egnede end andre til at gøres til genstand for juridiske studier, som bl. a. har til formål at opbygge en almen fortrolighed med retlige systemer og et almindeligt juridisk-teknisk beredskab, som kan nyttiggøres også i arbejdet med ikke studerede regelområder. En uundgåelig følge af, at retsvidenskaben i betydeligt omfang beskæftiger sig med typer og generaliseringer fremfor med de enkelte regler og sætninger i love og afgørelser er, at de sætninger, som de retsvidenskabelige arbejder finder frem til, kun er tendenser eller almindelige retningslinier, men ikke de gældende enkeltregler, som praksis arbejder med.

Retsvidenskabens udøvere har i særlig grad interesseret sig for den del af retsstoffet, som har en tradition bag sig, og som i forskellig betydning og med forskellig vægt kan betegnes som alment. Udvalget er præget af forskningens personalemæssige sammenknytning med universitetsundervisningen. Også lærerne har en særlig tilskyndelse til at beskæftige sig med det stof, som er pensum til den juridiske kandidat-eksamen. Stof, som ikke har alment interesse, idet det ikke kaster lys over typiske træk i retssystemet, er ikke blevet dyrket af retsvidenskaben.¹³ Den mindre tilskyndelse til at beskæftige sig med stof, som kun har interesse for få, og de begrænsede resourcer har betydet, at mange af de områder, som først i nyere tid er skabt ved eller gjort til genstand for retlig regulering, i hvert fald endnu ikke i større omfang er gjort til genstand for retsvidenskabelig forskning.

5. Retsvidenskab og praktisk-juridiske færdigheder

Arbejdet med at nå frem til videnskabelige resultater kaldes *forskning*, og alt efter forskningens emne og mål skelnes mellem *grundforskning* og *anvendt forskning*.

13. Også lovforberedelsen præges af, om loven alene opfattes som en specialregulering eller anses for at have almen juridisk betydning, sml. herved en interessant artikel af *Asbjørn Kjønstad* i *Lov og Ret* 1968.3 ff.

Denne skillelinie har sikkert god mening på naturfagenes område. I retsvidenskaben, som vi kender den i dag, virker sondringen mindre naturlig. Det ville f. eks. ikke være en illustrerende parallel eller sprogbrug, at betegne arbejdet med den almindelige retslære forstået som metodelære som grundforskning og at kalde litteraturen om den gældende ret, de retsdogmatiske fremstillinger, for anvendt forskning. Hertil er bearbejdningen af retsstoffet i altfor høj grad knyttet til og præget af de enkelte regulerings særpræg.

Selv om der næppe kan drages en naturlig parallel til skillelinien mellem naturvidenskab og teknisk videnskab, er det dog ikke sådan, at al juridisk viden og kunnen naturligst ligger i én kurv. Ét er et søkort at forstå, et andet skib at føre. Udøvelse af den praktiserende jurists virksomhed kræver en del færdigheder, f. eks. mødeledelse som dirigent, eksekutor eller formand, afhørings teknik, oplysning og koncentreret, klar fremstilling af et sagforhold, procedure, koncipering af (udkast til) kontrakter, love og domme etc. Flere af disse færdigheder har også betydning for udøverne af andre professioner, men færdighederne antager dog en særlig karakter, når de udøves som led i den professionelt arbejdende jurists virksomhed. Færdighederne kan alt efter graden af perfektion og elegance i udøvelsen beskrives som juridisk håndværk, teknik eller kunst. En vis undervisning i disse færdigheder meddeles som et led i efteruddannelsen, f. eks. på advokat- og advokatfuldmægtigkurser. Retsvidenskaben har derimod (endnu?) ikke for alvor beskæftiget sig med emner af denne art, og grunduddannelsen på universitetet omfatter ikke i almindelighed træning i praktisk-juridiske færdigheder. Det ville i øvrigt være både muligt og ønskeligt, men er endnu kun i beskedent omfang sket, at gøre f. eks. forhørs- og procedureteknik til genstand for systematisk og dybtgående undersøgelser med henblik på at opnå forbedringer, som rækker ud over det stade, der kan nås ved en udvikling i praksis af faglige standarder og traditioner. Det naturlige mål for retsvidenskaben er i det hele at yde bidrag til retsudviklingen, som kan justere og supplere praktikernes skolede og trænedede skøn (judicium). Forberedelsen af ny lovgivning er en overordentlig vigtig opgave. Retsvidenskaben beskæftiger sig dog ikke i synderlig grad dermed. Der er måske også en vis skævhed i forholdet mellem indsatsen for bearbejdning af gældende ret i retsanvendelsen og for ændring af retstilstanden ved ny lovgivning. Færdighed i lovforberedelsesarbejdet udvikles i praksis ved arbejdet med konkrete opgaver i ministerier, organisationer og i selvstændige udvalg og kommissioner.

Et arbejde med videreudvikling af de juridiske færdigheder på teoretisk grundlag ville passende kunne betegnes som anvendt videnskab i modsætning til den fundamentale retsvidenskab, hvis hovedopgave er at fremstille den gældende ret.

6. *Retsvidenskabens hovedopgaver er præcisering af indholdet og lettelse af adgangen til korrekt viden om gældende ret*

6.1. *Offentliggørelse og information om retskilderne.* Retsfilosoffer har ivrigt debatteret, om retsreglerne har karakter af befalinger, og om disse befalinger retter sig til

borgerne eller myndighederne.¹⁴ Her i dette essay tages uden nærmere forklaring udgangspunkt i den betragtning, at det normale (typiske) formål med en retlig regulering er, at borgerne skal efterleve retsreglerne, f. eks. at stifte og administrere deres anparts- og aktieselskaber på den måde, som er fastsat i lovene om disse selskaber af 1973.

Uvidenhed om eller misforståelse af retsreglerne fritager ikke borgeren for pligten til lovydighed. Dette er for så vidt angår strafsanktionen fastslået i Straffelovens § 84. Ingen kan imidlertid rette sig efter regler, han ikke kender. Hemmelige retsregler kan ikke akcepteres. Sådan har det ikke altid været. I længst forsvundne dage blev lovens bud givet til kende for befolkningen af et orakel, af gamle og erfarne folk på tinge eller af en særlig lovsigemand.¹⁵ I vor tid er det et fundamentalt krav til retssystemet, at alt relevant retsstof skal være tilgængeligt for enhver. Enhver bør have mulighed for på egen hånd eller med sagkyndig bistand at skaffe sig pålidelig oplysning om sin retsstilling. Alle love og alle domme og administrative afgørelser, som har principiel betydning, bør offentliggøres. Kravet om offentliggørelse af vedtagne love er knæsat i Grundlovens § 22 og nærmere ordnet ved Lovtidendeloven af 25. juni 1890.¹⁶ Offentliggørelse af domme og administrative afgørelser af almindelig interesse er derimod ikke undergivet klare, faste og konsekvente regler.¹⁷

Lovene i vort komplicerede samfund kan for størstedelens vedkommende ikke skrives således, at deres bestemmelser uden videre kan læses og forstås af enhver eller blot af et flertal. Lovene bør naturligvis gøres så let læselige som muligt, men regler, som indgår i en omfattende og kompliceret regulering, og som så vidt muligt er udtømmende og præcise, lader sig sjældent fremstille i en let tilgængelig tekst. En hel del af Færdselslovens regler kan og er gengivet i et let forståeligt sprog, men næppe nogen ville kunne gøre f. eks. reglerne om selskabs- eller dødsbøbeskatning til lige så let læsning. En popularisering hører som oftest snarere hjemme i den almindelige information om lovene end i selve lovteksterne. Både de befolkningsgrupper, der særligt berøres af en lovgivning, og befolkningen i almindelighed har imidlertid behov for en orientering om indholdet af lovgivningen. Offentliggørelsen af lovenes tekst i Lovtidende giver ikke befolkningen en tilstrækkelig orientering om retstilstanden i

14. Se bl. a. *Karl Olivecrona: Rättsordningen*, 1966, s. 113 ff.

15. „Men eftersom Lovene i gamle Tider bestod mere i Undersaatternes Ihukommelse, end i nogen skriftlig forfattet Lovbog, . . .“ hedder det i fortalen til Christian V's Danske Lov af 1683. Se om den islandske lovsigemand bl. a. artiklen herom i *Salmonsens Konversationsleksikon*.

16. Akterne i ministeriernes sager om forberedelse af nye love er offentlige efter reglerne i Lov om offentlighed i forvaltningen nr. 280 af 10. juni 1970, men først når lovforslag er fremsat for Folketinget, jfr. lovens § 6, stk. 2, og *Eilschou-Holm's* kommentar s. 69f, 71f og 98.

17. Jfr. herved Betænkning om Lovtidende og Ministerialtidende nr. 74/1975 s. 38 f. De danske domssamlinger er omtalt af *Søndergaard* i *Juridisk Grundbog*, 3. udgave, s. 754 ff og offentliggørelsen af administrativ praksis af *Mathiassen* i samme værk s. 694 ff.

landet. En rimelig orientering er en toleddet proces, med den lovbundne offentliggørelse som det første led. Det andet led i en effektiv orientering består i videregivelse af lovstoffet i en form, som er tilpasset efter modtagerens behov. Målet for den ønskelige brede orientering af offentligheden bør være at give en sådan information om lovgivningens grundtræk, at borgerne bl. a. sættes i stand til at afgøre, om de bør søge bistand f. eks. hos en myndighed eller hos en advokat.¹⁸

6.2. *Retsvidenskabens indsats med systematisering, bearbejdning og fremstilling af gældende ret.* Uvished og usikkerhed om, hvordan retstilstanden er, er en uting. Afklaring af retstilstanden kræver efter omstændighederne en indgående bearbejdning af regler og praksis samt analyse af reglernes formål og virkninger. Det er en betydningsfuld opgave for retsvidenskaben at foretage den nødvendige indsamling, systematisering og fortolkning af de data, der har betydning for retssystemets indhold og derved lette og højne retsanvendelsen og retsudviklingen.¹⁹ Også i spørgsmål, som ikke for tiden måtte være modne til afgørelse, idet der kan være fordele ved at udsette tidspunktet for en endelig stillingtagen, har en afklaring af den nuværende situation værdi for de interesserede parter. Jo klarere og jo lettere tilgængeligt retssystemet er beskrevet i den retsdogmatiske litteratur, jo færre tilfælde af retstab forekommer på grund af uvidenhed, usikkerhed eller misforståelse af retsregler. Hverken den praktiserende jurist eller retsvidenskabsmanden kan i deres arbejde nøjes med den almindelige information i brochurer o. lign. om retsreglerne. En korrekt besvarelse af spørgsmål om indholdet af gældende ret på punkter, som ikke er ganske enkle eller jævnlige forekommende, kræver studium af retskilderne i deres originale form, som de findes bl. a. i samlinger af love og afgørelser af forskellig art. Fortolkning (tydning) af de fundne kilder, som kan have betydning for spørgsmålet, kræver ofte en så betydelig øvelse og indsigt i retssystemets almindelige opbygning og hovedregler, som kun en professionelt arbejdende jurist kan erhverve sig.

I det daglige praktisk-juridiske arbejde benyttes den juridiske litteratur nok i større

18. Informationsarbejdet har i de senere år tiltrukket sig megen interesse. De for tiden gældende regler findes i to cirkulærer, Vejledning om det offentlige brug af annoncering nr. 238 af 3. november 1972 og Cirkulære om statens informationskontor og om statslige myndigheders annoncering og øvrige informationsvirksomhed nr. 100 af 12. juni 1975. Cirkulærene bygger på Betænkning om Statens Informationsvirksomhed nr. 469/1967 s. 25 ff og Betænkning om Dagspressen og Samfundet nr. 536/1969. Senere er fremkommet en Betænkning om Udvidet statslig information om love m. v. nr. 787/1977. I denne betænkning fremhæves s. 60 ff, at informationen bør omfatte både „nyhedsinformation“, „opfølgingsinformation“ og „situationsinformation“. Betænkningen er omtalt af *Anders Winther* i NAT 1977.246 ff. *Inger Maria Sørensen* skriver i NAT 1977.255 ff om den offentlige informationsvirksomheds muligheder og begrænsninger. – Meget lovinformation gives ad andre kanaler end de statslige. Foreninger orienterer deres medlemmer, erhvervsdrivende orienterer deres kunder etc.

19. Sml. *Dalberg-Larsen: Retsvidenskaben som samfundsvidenskab, 1977, s. 387 ff.*

omfang af yngre end af ældre erfarne jurister. Begynderen kan i særlig grad have nytte af en retsvidenskabelig fremstillings samlede overskuelige præsentation af retskilderne vedrørende et bestemt emne. Hvor det lykkes retsvidenskaben at yde en indsats, der består i mere end en klar og systematisk redegørelse for indholdet af lovregler og herskende praksis, kan den imidlertid påvirke retsudviklingen. Muligheden af nu og da at kunne præstere sådanne indsatser og yde også den erfarne og kyndige praktiker hjælp og påvirke hans afgørelse, beror bl. a. på to forhold. Der vindes for det første undertiden en særlig indsigt ved at behandle de enkelte spørgsmål i en større sammenhæng og ikke isoleret i lyset af en enkelt konkret sag; og der kan for det andet undertiden opnås en særlig klarhed ved udvikling og konsekvent anvendelse af hensigtsmæssige og veldefinerede begreber. Retstilstanden kan på områder, hvor den ikke får teoretisk støtte, komme til at fremstå som uvis, uklar og uoverskuelig, og retsanvendelsen risikerer at blive hængende i afgørelser af „singulær“ eller „konkret“ karakter. En teoretisk systematisk behandling og fremstilling kan selv på områder, hvor brugbare almene regler ikke lader sig formulere, eller hvor afgørelser truffet efter et konkret skøn er at foretrække, bidrage til at skabe klshed over, hvilke momenter der bør indgå i skønnet og med hvilken vægt.

6.3. *Retsvidenskabens adressater og dens almindelige forståelighed.* Afhandlinger om naturvidenskabelige emner og afhandlinger om økonomi, der benytter et avanceret matematisk apparat, er kun forståelige for en snæver kreds af fagfolk. Kredsen af personer, der bør kunne og med en vis indsats kan forstås i hvert fald hovedindholdet både af love, domme og andre retskilder og af retsvidenskabens bearbejdelser af retsstoffet, er langt videre. Både regler og afhandlinger siger vel som oftest den mere, som er fortrolig med retsstoffet, men forståelse og tilegnelse af hovedtrækkene er mulig for enhver, der magter og har tålmodighed til at kæmpe sig igennem tunge tekster. En sekterisk svært begribelig retsvidenskab ville stå i en sær modsætning til, at et meget stort antal mennesker deltager i retslivet, som lovgivere, kommunalbestyrelsesmedlemmer, medlemmer af utallige råd og nævn og som meddommere.

6.4. *Retsvidenskab og retspolitik.* I et stillestående samfund er det naturligt at holde den gældende ret og overvejelser om ændringer af den gældende ret strengt adskilt. I et dynamisk samfund, hvor ændrede forhold og opfattelser gør stadige tilpasninger af retssystemet naturlige, er adskillelsen mindre skarp.²⁰ i retsanvendelsen opstår jævnligt spørgsmålet, om det findes forsvarligt at gennemføre en nydannelse ved praksisændring, eller om nydannelsen må afvente lovgivningsmagts beslutning. Ændringer mod klare lovregler, ændringer af en praksis, som nyligt er konfirmeret af Højesteret og ændringer, om hvis betimelighed meningene deler sig efter partipolitiske skel, må normalt reserveres for Folketinget. At retsanvendelsen delvis er i stand til at sørge for

20. Sml. bl. a. *Dalberg-Larsen: Retsvidenskaben som samfundsvidenskab, 1977, s. 505 ff og dertil Stig Jørgensen i Ufr 1978B.146.*

nødvendig eller ønskelig modernisering er ikke udtryk for, at en udvikling gennem dommerskabt ret altid eller i almindelighed er at fortrække fremfor en revision eller reform ved lov, som til forskel fra retsanvendelsens innovationer ikke er punktvis, men kan være systematisk og omfattende.

Den hurtige tekniske og økonomiske afvikling og den udbredte vilje til at påvirke (styre) udviklingens retning og hastighed bl. a. ved hjælp af indgreb udformet som lovfæstede reguleringer har gjort det til juristernes måske mest betydningsfulde opgave at transformere de politiske handlingsprogrammets mål til regelsystemer, som kan realisere disse mål på en ud fra visse forudsætninger tilfredsstillende måde. Lovgivningsmagten er nu om dage i langt højere grad end tidligere parat til at foretage hyppige indgreb og til at foretage både mindre og større ændringer i retstilstanden. Den relative betydning af retsudvikling gennem case law og ved lovændringer har forskubbet sig stærkt til fordel for lovgivningen. Denne forskydning forstærkes ved, at væksten i lovgivningsmagtens aktivitet dæmper behovet for en kreativ retsanvendelse. Domstolene er i stadig større omfang henvist til at løse tvivl om retstilstanden (den gældende ret) ved tyding af forklaringer og intentioner i lovgivningens forarbejder. Meningsforskelle efter almindelige politiske skillelinier toner nu oftere frem på de traditionelle privatretlige områder (the lawyers law) end man tidligere har kendt.²¹

I England har imidlertid i de seneste år flere jurister givet udtryk for, at judge-made law bør bevare eller genvinde sin stærke stilling over for lovgivning.²²

At retstilstanden er i stadig ændring gennem praksis og lovgivning er en kendsgerning, som ofte må tages i betragtning ved planlægning og derfor også i juridisk rådgivning. Kendskab til den gældende ret og til juridisk teknik er af betydning for forberedelsen af ny lovgivning, og jurister er som oftest (med)inddraget i sådant arbejde. Vurderinger af forestående ændringer i retstilstanden, som ikke er begrundet i juridisk

21. Sml. herved bl. a. *Stig Strömholm* i *Uppsalaskolan – och efteråt*, Uppsala, 1978, s. 203 ff og samme i *Juridiska fakulteten vid Uppsala universitet*, Uppsala, 1976, s. 194 ff. I Tyskland er nylig udgivet en materialesamling om Sozialdemokratie und Zivilrechtskodifikation, *Münsterische Beiträge zur Rechts- und Staatswissenschaft*, Heft 24, Berlin, 1977. Værket viser, at selv retssætninger, der i dag betragtes som hævet over døgnets strid, dog engang har været omstridte.

22. *Lord K. Diplock* siger således i *The Courts as Legislators*, 1965, s. 20 f, at: „the sources of the common law are found in the bold imaginative judgments delivered by a great generation of judges between the sixties and the nineties of the last century. It was these rather than the activities of Parliament which transformed man's duty towards his neighbor as he emerged from a static, agricultural and aristocratic society to a dynamic, industrial and democratic one . . . What in the nineteenth century was done by judges to adapt the common law and equity to the needs of contemporary society has in the last thirty years had to be done by the Law Reform Committee, upon whose reports nearly a score of Law Reform Acts have been passed to alter judge-made rules of common law and equity. Each of these Acts announces the twentieth-century failure of the judges to show courage and imagination.“

systemskift, kaldes nu ofte retspolitik. Retsvidenskab og retspolitik kan ikke holdes skarpt adskilt.

7. *Juraens foranderlighed*

Naturens love er evige og uforanderlige. Tiden kan derfor ikke, skulle man tro, løbe fra en (korrekt) fremstilling af disse love. Den gældende ret bestående af juridiske love og andre retsregler, som er genstanden for retsvidenskaben, er i stadig forandring, både som følge af ny lovgivning og af udviklinger i retsanvendelsen efter skiftende behov og meninger. Beskrivelserne af gældende ret i den juridiske litteratur mister derfor gradvis sin betydning for det praktiske liv og bliver til retshistorie. Den juridiske litteratur er forgængelig: „Drei berichtigende Worte des Gesetzgebers und ganze Bibliotheken werden zur Makulatur“, sagde i 1848 tyskeren *J. Kirschmann* i en afhandling betitlet *Die Wertlosigkeit der Jurisprudenz als Wissenschaft*. Dramatiske sproglige effekter opnås ofte på korrekthedens bekostning. Kendskab til den tidligere retstilstand er ofte en uundværlig eller værdifuld hjælp til forståelsen eller videreudviklingen af den nuværende. En retsvidenskabelig fremstilling består ikke alene af genfortællinger af de for tiden gældende lovbestemmelser om et bestemt emne, men giver på forskellige måder en selvstændig belysning af den retlige regulering f. eks. ved analyse af de interesser, som berøres af reglerne, af reglernes erklærede eller formodede formål, undersøgelse af reglernes faktiske virkninger etc. Meget af dette stof giver en almen indsigt i de problemer, der knytter sig til retlig regulering af det pågældende område, og bevarer derfor sin betydning for forståelsen af gældende ret efter en mere indgribende lovændring.²³ Hensigten med eller målet for en lovændring er ofte bl. a. bestemt af de erfaringer, som er vundet under en tidligere retstilstand. Juraens og retsvidenskabens problemstilling og problemløsninger er i øvrigt for en vis dels vedkommende mere almenmenneskelige og tidløse end megen anden videnskab. Nutidsjuristen kan med udbytte læse romerret og hundredårig litteratur f. eks. om aftaler og erstatning. Forældelsen har måske dog trods naturens uforanderlighed ramt naturfagene endnu hårdere end retsvidenskaben.²⁴

Ældre juridiske afhandlinger og værker er bortset fra deres større eller mindre betydning for gældende ret vigtige kilder til retshistorien, som er en ikke uvæsentlig del af historien. Alt efter betragterens temperament og interesser kan både juridiske værker fra det 19. århundrede og periodens fremstillinger af geografi, kemi eller danmarkshistorie opfattes som videnskabshistorie eller som makulatur. I fremtiden bliver alle skildringer til historiske kilder. Retsvidenskabens situation i henseende til forældelse er ikke totalt forskellig fra anden videnskabs.

23. *Aarbakke* fremhæver i TfR 1977.380, at Grosskopf's disputats om beskatning af fåmandsselskaber efter ny lovgivning er „uaktuel“, men dog giver en god indsigt i de særlige problemer, som knytter sig til beskatningen af fåmandsselskaber.

24. Sml. *J. Dalberg-Larsen*: Retsvidenskaben som samfundsvidenskab, 1977, s. 82.

8. Retsvidenskab har i højere grad end andre videnskaber en national karakter

Genstanden for videnskaber som matematik og fysik er den samme i alle lande. Derimod beskæftiger fag som geografi, historie og litteratur sig med tilstande og begivenheder, som er knyttet til bestemte steder og lande. En stærk national tilknytning er karakteristisk for retsvidenskaben. Grundene til, at det danske retssystem i særlig grad dyrkes af retsvidenskaben i Danmark og næsten ikke i andre lande, ligger lige for. Vi har brug for kendskab til dansk ret, og gennemførelsen af et egentligt studium af et bestemt retssystem er kun muligt for den, der har nøje kendskab til landets sprog og forhold. Fremmed ret og retsvidenskab er dog i et vist omfang kendt her i landet. Undersøgelser og sammenligninger med fremmed ret – komparativ retsvidenskab – udgør et ret almindeligt og betydeligt indslag i danske arbejder. Indtryk fra fremmed ret og retsvidenskab har ofte givet danske jurister værdifuld inspiration og undertiden ligefrem forbilleder. Den kendsgerning, at dansk retsvidenskab dog i det væsentlige beskæftiger sig med dansk ret og udgiver sine afhandlinger på dansk, og at arbejdet ikke i almindelighed følges i udlandet, bevirker imidlertid, at retsvidenskaben her i landet i langt højere grad end andre videnskaber virker i national isolation.

Kritikerne af tidligere tiders tanker om en sand og universel naturret har fremhævet, at indholdet af retsideologi og lovgivning i høj grad er afhængig af tid og sted. Både lovenes indhold, deres antal og omfang og udformningen af de enkelte bestemmelser i et bestemt land er bl. a. i høj grad afhængig af, hvor indgribende en regulering og styring ved hjælp af lovgivning, dette land har ønsket, og af landets tradition for affattelsen af lovbestemmelser. Der består også en sammenhæng mellem reglernes mængde og rigdom eller fattigdom på stillingtagen til detailspørgsmål og landets størrelse og udviklingsstade. Jo større volumen af transaktioner, jo flere spørgsmål inddrages – alt andet lige – til præcis besvarelse i den retlige regulering. Englands og Tysklands aktieselskabslove er f. eks. væsentlig mere omfattende end den nye for os store danske (nordiske) Aktieselskabslov af 1973, og børslovgivningen i USA indeholder bestemmelser om adskillige situationer, som vel dér forekommer jævnlige, og som i og for sig også kunne forekomme her, – men kun måske faktisk indtræffer én gang i hvert tiår. Retssystemer frembyder betydelige forskelle fra land til land, og disse forskelle præger i høj grad både opgaverne for og arbejdsmåden i lovgivning, i retsanvendelse og i retsvidenskaben.

I situationer, der i hvert fald i Danmark er af enkeltstående karakter og ikke særligt omtalt i lovgivningen, må vi søge at finde en fornuftig løsning ved hjælp af den vejledning og hjemmel, der kan hentes fra de almindelige principper eller grundsætninger, som i form af generalklausuler af forskellig art eller af almindelige vurderinger er optaget i lovgivningen eller har opnået den aksept, der ligger i at blive anvendt i praksis.²⁵ Både i lovforberedelsesarbejdet og i den dogmatiske retsvidenskab bør

25. Som eksempel på en generalklausul kan nævnes Aktieselskabslovens §§ 98 og 88, hvorefter årsregnskabet skal opgøres således som god regnskabskik tilsiger, og skal revideres af den generalforsamlingsvalgte revisor i overensstemmelse med god revisionsskik.

kræfterne sættes ind på væsentlige opgaver og ikke i almindelighed på spørgsmål, hvis plads i Danmark er rarietetskabinettet. Der kan nog siges at findes en gældende dansk ret om spørgsmål af denne karakter, men dens indhold må udvikles, når eller hvis der opstår behov herfor.²⁶

Betydningen af, at et spørgsmål er „ulovbestemt“, er i høj grad forskellig på områder, som hører til i forskellige dele af retssystemet. Kun de handlinger, som loven har sat straf for, er strafbare. En tilsvarende absolut fordring om hjemmel i skreven lov består ikke i den civile ret. Hvilket af stridende parter modsatte krav skulle forkastes som uhjemlet? I de senere år har en række generalklausuler i den erhvervsretlige lovgivning om god markedsføringsskik, regnskabsskik og anden god skik givet domstolene et godt ord med på vejen men i øvrigt ret frie hænder til at finde fornuftige og rimelige løsninger på spørgsmål, for hvilke der ikke findes faste regler. Lovregler, der blot består i en henvisning til, hvad der følger af rimelighed eller god skik kan have en ret forskellig effekt, eftersom der på det område, reglen angår, virkelig består en ret fast opfattelse af, hvad der er godt og rimeligt, eller meningen med reglen er, at domstolene skal gå i gang med at opbygge en ny retlig regulering. Fordelen ved generalklausuler er navnlig fleksibiliteten, ulempen at retstilstanden under en sådan standard kan være ganske usikker.

Internationalt samarbejde giver sig udtryk i ny lovgivning. En del samarbejde har harmonisering af eksisterende forskelligartede lovgivninger som mål. Internationalt lovgivningssamarbejde kan give de deltagende lande mange fordele af forskellig karakter. Her skal blot nævnes, at størrelsesforholdene også her gør sig gældende. Alt andet lige vil et direktiv fra EF eller en konvention, som indeholder regler, som skal være fælles for medlemsstaterne eller de ratificerede lande, være mere udførlig end en national lov af samme indhold. En grund hertil ud over det forøgede antal af berørte transaktioner er, at teksten skal læses og opfattes så éntydigt som muligt af mennesker med forskellige forudsætninger. En og samme regel, de samme ord – eller tilsvarende ord på forskellige sprog – kan have forskellig mening for folk, som er skolet i forskellige retssystemer.

9. Mulighederne for at gennemføre en verifikation (falsifikation) i retsvidenskaben

Det er en nødvendighed for retsvidenskaben lige som for andre videnskaber, at udsagn om dens genstand, den gældende ret, kan underbygges eller forkastes. Karakteren af den mulige og relevante verifikation af et udsagn afhænger i høj grad af udsagnets indhold og genstand. Udfaldet af en fysisk måling f. eks. af temperatur eller hastighed afhænger af instrumentet, mens f. eks. en påvisning af Mozarts eller Shakespeares særpræg og betydning for musikken eller for sprog og litteratur vanskeligt undgår påvirkning af skribentens personlige smag og mening. Subjektive elementer kan ikke altid holdes ude fra den juridiske beslutningsproces. Når f. eks. Aktie-

26. Sml. *Alf Ross*: *Folkeret*, 5. udg., 1976, s. 312 f og art. 4 i den franske Code Civil, som lyder: „Le juge, qui refusera de juger sous prétexte du silence, de l'obscurité ou de l'insuffisance de la loi, pourra être poursuivi comme coupable de déni de justice“.

selskabsloven i § 143 bestemmer, at selskabsledelsens erstatningsansvar kan nedsættes, når dette findes rimeligt under hensyn til skyldgraden, skadens størrelse og omstændighederne i øvrigt, nødsages bedømmeren til at tage udgangspunkt i, hvad han selv finder rimeligt, og hvad han tror, andre ville finde rimeligt. Betydningen af den personlige mening kan heller ikke udelukkes i andre tilfælde, hvor loven ikke er præcis og éntydig. Forestillingen om én sand og lige jordisk retfærdighed må tåle den begrænsning, at udfaldet af tvivlsomme sager kan afhænge af den tilfældighed, hvilken retsafdeling sagen henvises til.

Mange jurister har haft vanskeligt ved at affinde sig med, at gældende ret ikke på alle punkter har et fast og éntydigt indhold, og at verifikationsprocessen for retsvidenskabens udsagn derfor er forskellig navnlig fra naturvidenskabernes. Mange har søgt at konstruere et begreb om gældende ret, der på grund af sin éntydighed eller empiriske karakter muliggør en verifikation på objektiv basis og således nærmer retsvidensskaben til naturvidenskabernes. Konstruktioner, som giver et billede, der ikke eller kun delvis dækker virkeligheden, er imidlertid uacceptable.

Det praktiske behov for en juridisk verifikationsproces er åbenbart. En aktionær modsætter sig på generalforsamlingen et forslag fra bestyrelsen og hævder, at vedtagelse af forslaget kræver énstemmighed. Er dette rigtigt? For at kunne fastlægge en retsvidenskabelig verifikationsproces kræves klarhed over indholdet af grundbegrebet, den gældende ret. I de talrige tilfælde, hvor loven éntydigt har afgjort, hvad der er gældende ret f. eks. mindstestørrelsen af et aktieselskabs kapital giver verifikationen af udsagn om retstilstanden sig i almindelighed af sig selv. Juristerne og navnlig teoretikerne interesserer sig imidlertid naturligt nok ofte især for spørgsmål, som ikke kan besvares let og éntydigt ved læsning af loven. I disse tilfælde, tvivlstilfældene, hvor der er behov for mere end en juridisk opslagsbog, indgår der efter omstændighederne i fastlæggelsen af den gældende ret bl. a. en mere eller mindre subjektivt præget vurdering. Både hensigtsmæssighedsvurderinger af forskellig art og konstatering eller undersøgelse – ved introspektion eller ved andres vidnesbyrd – af, hvad retsfølelsen, erfaring, sund fornuft eller rimelighed tilsiger bedømmeren eller andre mennesker, være sig professionelle dyrkere af juraen eller folk i andre erhverv, læge eller lærde, øver i mange tilfælde indflydelse på indholdet af gældende ret. Bestyrkelse eller afkræftelse (verifikation eller falsifikation) af antagelser (meninger) om gældende ret, som indeholder vurderinger af rimelighed eller hensigtsmæssighed, har en anden karakter end et opslag i en lovsamling til konstatering af en beløbsgrænse. Forestillingen om, at der eksisterer gældende ret også om spørgsmål, som ikke er éntydig fastlagt i lovgivning, kan kun fastholdes, hvis det accepteres, at indholdet af denne gældende ret, som er genstanden for retsvidensskaben, kan være mere eller mindre ubestemt og undertiden også omstridt. Forfatterne af den juridiske litteratur er fortrolige med, at fastlæggelsen af, hvad der er gældende i tilfælde, som ikke er klart reguleret af lovgivningen, ikke altid er en helt éntydig proces, som kan bygge på givne objektive kriterier, uafhængig af den enkelte bedømmers – advokats, dommers videnskabsmands eller andres – indsigt og personlige meninger og holdninger. Det er skik

at give udtryk for denne usikkerhed ved til sine resultater at knytte et „formentlig“, „antagelig“, „måske“ eller på anden måde. Sådanne forbehold kan sigte til, at oversete eller uforudsete nye omstændigheder måske vil vise sig at tale for et andet resultat, men forbeholdene kan også være en advarsel til læseren om, at andre bedømmere måske på samme grundlag vil komme til et andet resultat.

Selv om alle sagkyndige nu erkender, at ikke alle retsspørgsmål kan besvares éntydigt på grundlag af læsning af og logiske slutninger fra lovgivningen, og at retsordenen således på nogle punkter kan være både ubestemt og kontroversiel, har nogle dog ved at sætte lighedstegn mellem retten og bestemte objektive konstaterbare kendsgerninger søgt at tillægge begrebet gældende ret en særlig teknisk betydning, som er éntydig og samtidigt realistisk og positivistisk. Disse kendsgerninger er domstolenes afgørelser eller den retsopfattelse, som er indgået i grundlaget for afgørelserne.²⁷ At denne lære har et vist holdepunkt i virkelighedens verden er åbenbart. Stillingtagen til retsspørgsmål er i det praktiske liv ofte ensbetydende med et skøn over, hvilken opfattelse domstolene eller andre myndigheder i givet fald ville lægge til grund for deres afgørelse. Der er i mange situationer et betydeligt behov for at skaffe den størst mulige klarhed over (anstille de bedst mulige gisninger, forudsigelser, prognoser om) den stilling, domstolene og administrative myndigheder vil tage til en bestemt konkret sag eller til indhold og rækkevidde af en generel regel.²⁸

Hvad enten gældende ret opfattes som bestående af forudsigelser af dommes indhold eller som regler, der er systemrigtige eller -egnede, er efterprøvelsen af, om en regel er gældende, en proces, som er væsentlig forskellig fra naturfagernes målinger eller konstatering af identitet.

Beskrivelsen eller definitionen af begrebet gældende ret som forudsigelser af udfaldet af retssager lider af den væsentlige mangel kun at pege på en enkelt side af retslivet.²⁹ For så vidt er beskrivelsen lige så ensidig eller fragmentarisk som en beskrivelse af rigtig eller korrekt nutidig dansk sprogbrug som forudsigelser af Dansk Sprognævnets „råd og vejledning i sproglige spørgsmål“ (bekendtgørelse nr. 25 of 8. februar 1967) – for slet ikke at tale om en begrebsbestemmelse af god eller rigtig videnskab som indholdet i afhandlinger som universiteternes sagkyndige må forventes at ville antage som disputatser!

27. Jfr. i øvrigt retsregler som regler om udøvelse af tvang og om „prognose teorien“ *Alf Ross*: Om ret og retfærdighed, 1953, s. 47 ff, *Karl Olivecrona*: Retsordningen, 1966, s. 268 ff og *Dalberg-Larsen*: Retsvidenskab som samfundsvidenskab s. 84 ff, 339 ff og 357 ff. Om kritikken af teorien henvises bl. a. til *Alexander Peczenik* i *SvJurTid* 1974.369 ff samt særlig om mulighederne for overhovedet at etablere „korrespondance“ mellem en verbal beskrivelse og virkeligheden afhandlinger i *UfR* 1975B.229 ff og *Alf Ross* og *Preben Stuer Lauridsen*, sammes bog *Retslæren*, 1977, s. 189 ff og dertil *Stig Strömholms* bemærkninger i *UfR* 1978B.117 f.

28. *Mathiassen* fremstiller i *Juridisk Grundbog*, bind III, 3. udgave s. 687 ff forvaltningsrettens kilder under overskriften „Forvaltningsaktens forudberegnelighed“.

29. Se også *Jan Hellner* i *Festskrift til Alf Ross*, 1969, s. 207 ff.

Oprindelsen til læren om gældende ret som forudsigelser af domme er en udtalelse fra den amerikanske dommer O. W. Holmes' (1841–1935) som indledning til en forelæsningsrække om, at han ved ret (law) forstod, hvad domstolene gør. Tilhørerne til Holmes' forelæsninger har formentlig opfattet hans programmerklæring som en naturlig beskrivelse af grundlaget for hans juridiske undervisning, som gennemførtes som et studium af domspræmisser. Begrundelsen for valget af denne studieform var bl. a., at case-law spiller og på Holmes' tid i endnu højere grad spillede en dominerende rolle i de angelsaksiske landes retssystemer.

Holmes' formel er naturlig for den, der være sig i egenskab af part, procederende advokat, respondør eller interesseret borger beskæftiger sig med retssager og derfor må gøre sig sine tanker om udsigten til, at en bestemt sag kan gennemføres eller til, at en afsagt dom vil holde i tilfælde af anke til højere ret. Fremhævelsen af, at der består og bør bestå en nøje forbindelse mellem den gældende rets regler (retssystemet) og retsanvendelsen er også naturlig, fordi både lovgivningsmagtens politiske styring og retstilstanden og retssikkerheden i samfundet kræver, at retsanvendelsen følger gældende ret. Ikke desto mindre er det ikke træffende at identificere begrebet gældende ret med retsanvendelsen, således at kriteriet for, om en regel er en del af gældende ret eller ikke, om reglen faktisk anvendes af domstolene eller dog må forventes at ville indgå i den retsopfattelse, domstolene vil lægge til grund i den fremtidige retsanvendelse.

En opfattelse af gældende ret eller af de sætninger, hvori den gældende ret er beskrevet, som forudsigelser af retsafgørelser støder for det første på den vanskelighed, at gældende ret traditionelt udtrykkes og af praktiske grunde bør udtrykkes i generelle regler, medens domme principielt kun afgør de foreliggende tvister. End ikke Højesteret beskæftiger sig primært med udformningen af den eller de generelle regler, som ville være egnede til at afgøre alle fremtidige, lignende sager eller dog de sager, der frembyder sådan lighed med den afgjorte, at de bør afgøres på samme måde.³⁰ Denne vanskelighed kan ikke overvindes ved at sætte forudsigelser af de juridiske begrundelser i præmisserne i stedet for forudsigelser af dommenes resultater.³¹ Langtfra alle domme gør klart rede for, hvilke regler de har lagt til grund, og mange domme afklarer ikke retsstillingen på det område, de angår. Det kan f. eks. i nogle tilfælde være klart, at visse generelle synspunkter, som er tillagt en vis vægt i retssystemet, f. eks. Monopollovens bestræbelse for at fremme den frie konkurrence på lige vilkår taler for en bestemt løsning i en sag, som er forelagt domstolene, men retten må på grund af vanskelighederne ved at præcisere, på hvilken måde eller i hvilket omfang synspunkterne skal gennemføres, nøjes med at træffe en helt „konkret“ afgørelse. I andre tilfælde, som f. eks. ved bedømmelsen af den effektive monopolvirksomhed går hver

30. Sml. herved *Stig Strömholm* i *Forhandlingerne på Det 25. nordiske Juristmøde, 1969*, s. 488 ff.

31. *Ross: Ret og Retfærdighed* s. 54 taler om den „normative ideologi, der besjæler dommeren“.

for sig approberede synspunkter mod hinanden, og domstolene tvinges ved deres afgørelser let ud i vanskelige sondringer, særregler og undtagelser. EF-domstolen bakser f. eks. for tiden med den vanskelige opgave at koordinere monopolret og industriel ejendomsret. Nogle dommere kommer bedre end andre til bunds i problemerne og hjælper retsudviklingen videre. Skal forudsigelsen angå den sandsynlige eller den optimale dom? I atter andre tilfælde er et bestemt resultat i en foreliggende sag stærkt indiceret, men dette resultat stemmer ikke overens med de i øvrigt almindeligt akcepterede regler. Dommen kan forsøge at formulere en undtagelse eller opgive at præstere en sammenhængende generel begrundelse. Dommere lader sig i et vist omfang ikke mindst i Danmark påvirke af den enkelte sags egenart og den konkrete billigheds krav. En erkendelse heraf ligger bag englændernes sætning *hard cases make bad law*. Det står i hvert fald fast, at retten i sin domskonklusion alene bestemmer, hvad der skal gælde mellem de parter, som har forelagt retten den konkrete tvist. Den gældende ret opfattes som et system af generelle regler, mens dommerne træffer beslutning om afgørelse af konkrete sager på grundlag af gældende ret.³² Der kendes i øvrigt også eksempler på, at en dom, der isoleret set har klarhed og styrke til at blive et væsentligt præjudikat, dog føles utilfredsstillende og i den følgende tid gradvis eroderes bort i udenretlig praksis.

Prognoselærens udelukkelse af andre sider af retslivet end domsafgørelser er – for det andet – en svaghed, fordi adskillige emner ikke er og ikke kan ventes at ville blive berørt i endsige „dækket“ at retspraksis. Mængder af tvivlsspørgsmål finder deres praktiske løsning, uden at domstolene kommer ind i billedet, og på en del områder er retsafgørelser et særsyn. Der må f. eks. i erhvervslivet tages stilling til en mængde selskabsretlige spørgsmål. Besvarelsen må ske på et normalt retligt grundlag, uanset at formulering og forelæggelse af en egnet retstvist for domstolene til afgørelse henstår som en ganske fjern mulighed. Sædvaner og afgørelser truffet af andre end domstolene spiller på sådanne områder i hvert fald kvantitativt set en større rolle for retsdannelsen end domspraksis, og det er kunstigt som verifikation at henvise til afgørelser i retssager som givetvis aldrig vil blive anlagt. En prøve, der aldrig kan bringes i anvendelse, er ikke en reel verifikation.

Prognoselæren er for det tredje mindre naturlig, fordi retssystemet er i stadig udvikling. Tidligere domme er ikke ubetinget bindende i senere lignende sager. Det er kun til en vis grad rigtigt, at juraen dømmer nutiden efter beslutninger og begivenheder i fortiden. På nogle områder foregår der en tydelig gradvis udvikling i domspraksis, for tiden f. eks. bl. a. i retning af forhøjelse af størrelsen af erstatninger for personskade og af en stigende anvendelse af ubetingede domme. Det er på adskillige områder en umulig opgave og i hvert fald ikke en éntydig løselig opgave at fastslå,

32. Der består trods en betydelig gensidig tilnærmelse stadig en vis forskel mellem angelsaksisk og kontinental retsvidenskab. Den første er væsentlig mere optaget af enkelttilfælde (sager, cases) og mindre af generelle regler end den anden. Danmark kan vist siges at repræsentere et mellemstandpunkt.

hvilke generelle regler og grundsætninger (principper, retningslinier), der i en enkelt principiel dom eller gradvis i en mere eller mindre omfattende praksis vil træde frem i praksis.³³ Retten er i en stadig fornyelses- og skabelsesproces, og i vækstzonerne kan der tales om berettigelsen af forskellige tanker og opfattelser i det faglige juridiske miljø og i de berørte befolkningsgrupper. Det ville i disse tilfælde være kunstigt at beskrive den gældende ret som domsprognoser.

Det må for det fjerde fremhæves, at der i realistiske prognoser indgår momenter, som ikke er naturlige bestanddele af gældende ret. Et realistisk forsøg på at forudsige udfaldet af en given konkret sag, eller på at forudsige hvilken regel der (i hvert fald i det lange løb) vil sætte sig igennem i praksis, må tage nogle usikkerhedsmomenter, som klæber til retsanvendelsen, i betragtning. Det må for det første erkendes, at en sags udfald kan påvirkes af advokaternes indsats under sagen. En særligt overbevisende procedure kan efter omstændighederne motivere praksis til at gå nye veje. Heller ikke afvigelser, der må betegnes som fejl, kan helt udelukkes. Fejlene kan både være en følge af uheldig procedure eller af en utilstrækkelig indsats fra rettens side. De fleste „fejl“ skyldes dog mangelfuld eller urigtig oplysning af sagernes faktiske omstændigheder. Der afsiges heldigvis kun yderst sjældent domme, hvis antagelser om gældende ret overskrider grænserne for dommerskønnet (the judicial discretion) og derfor må betegnes som urigtige. Dommerindividualiteten kan imidlertid efter omstændighederne påvirke en sags udfald, uden at udsvingene kan stemples som fejl. Antallet af dissenser i Højesterets domme viser, at der selv blandt vore førende dommere langtfra altid kan opnås enighed om afgørelsen af vanskelige sager. Der knytter sig endelig til dommerskabt ret (judgemade law, Richterrecht) en særlig begrænsning, som skyldes, at mens én regel kan synes at burde gives fortrinsret i én sag, kan en anden løsning forekomme mere rimelig i en anden sag, uden at det dog er muligt at undergive sagerne forskellige regler. Erfaringen viser vistnok, at de nærmere (bi-)omstændigheder i de første sager, hvori domstolen skal træffe afgørelse om et principielt spørgsmål, kan påvirke afgørelsen. I den juridiske litteratur er alle disse omstændigheder, som dog måtte påvirke realistiske domsprognoser, stort set uomtalt. En af grundene hertil kan være, at forfatterne i virkeligheden ikke i deres tanker identificerer retsordenens gældende generelle regler eller retsgrundsætninger (standarder, principper) med prognoser for udfaldet af bestemte konkrete tvister eller for bedømmelsen af visse tænkte situationer og således ikke tager prognoselæren alvorligt.

Skønt prognoseteorien synes at tale om forudsigelse af, hvad udfald en sag faktisk vil få, taler og skriver teoriens tilhængere om retsreglerne, som de fremtræder efter det udfald, principielle sager ville få, såfremt de afgøres rigtigt. En prognoselære, der

33. Spørgsmålet om forbindelsen (overensstemmelse, årsagsforbindelse) mellem generelle retsregler og konkrete retsafgørelser belyses i nogle interessante artikler af *R. M. Dworkin* bl. a. i 81 *Yale Law Journal* 855 (1972). Artiklen behandler også, hvad *Dworkin* kalder *rules and principles*. Denne skillelinie omtales også i *Eckhoff og Sundby: Rettssystemer*, Oslo, 1976, bl. a. s. 130 f.

undergives disse ændringer, giver ikke begrebet gældende ret et fast, positivistisk fundament. Det er imidlertid både for dommeren, som i en votering står over for at skulle vælge mellem flere tænkelige løsninger, og for retsvidenskaben naturligt i sine overvejelser over den rette afgørelse eller regel at søge det resultat, som efter bedømmerens bedste overbevisning og efter hans viden om og erfaring med retssystemets virkemåde er den rette eller retteste løsning, fremfor at søge at forestille sig, hvordan hans embedsbrødre eller dommere kunne tænkes at ville se på sagen eller spørgsmålet. Både præmisserne til en dom og argumentationen i en retsvidenskabelig afhandling er da også formet som en selvstændig begrundelse eller retfærdiggørelse af resultatet.

Både Holmes' formel og den senere prognoseteori henviser til nogle hypotetiske afgørelser, sc. afgørelser som domstolene måtte forventes at ville træffe i nogle tænkte, passende sager, der ville gøre det nødvendigt for dem at tage principiel stilling til generelle retsspørgsmål. Hovedinteressen knytter sig imidlertid ikke til at gætte sådanne gåder, men til, hvilke faktorer der motiverer og bør motivere dommeres og andres bedømmeres beslutninger og meninger. Holmes betragtede de domme, der afsiges, som givne størrelser, og det er naturligt for den, der docerer jura i et case law system, at gøre rede for domstolenes virksomhed (what the courts do) ved at gennemgå domme, som er udvalgt som leading cases. Hovedspørgsmålet både for teori og praksis er dog, hvilken retsopfattelse som i dag må anses for den rette og derfor i givet fald burde lægges til grund i judicielle og administrative afgørelser. Hvad gældende ret er, fremgår af udviklingerne og diskussionerne af de enkelte retssætninger i den juridiske dogmatik. I overvejelserne kan inddrages alle momenter, som ligger inden for de – vide og vage – rammer, som er sat af den almindelige retskildelære. Også den case law orienterede undervisning stilles over for dette spørgsmål ved udvalget af dommene. Hvad er et pletskud, og hvad er en forbier, for den der fornægter eksistensen af plet? Vurderingen af en doms betydning for retsudviklingen kan ikke erstattes af mekaniske kriterier, som f. eks. om dommen er blevet citeret ofte (mere end 3 gange?) i eller i forbindelse med senere afgørelser. Alle ræsonnementer leder tilbage til den erkendelse, at et begreb om gældende ret, som er rensat for normative elementer, er virkelighedsfjernt. Den reelle opgave for retsanvendelse og retsvidenskab er i alle systemets dele at fastslå, hvad der nu for tiden er den rette eller dog en akceptabel løsning.³⁴ Kriterierne for, hvad gældende ret er, kan ikke reduceres til korte formler. Nærmere analyser af brugen af udtrykket gældende ret eller ret i alle de forskelligartede sammenhænge, hvori det bruges, vil i øvrigt vise, at udtrykket eller ordet ikke altid bruges i samme betydning.

Afstanden mellem prognoseteorien og en opfattelse, der opfatter gældende ret som den ordening, der efter vor lovgivning og andre retskilder bør gælde, er ikke stor. Udsagn om gældende ret, som fremkommer på grundlag af en rigtig eller akceptabel juridisk metode, vinder i almindelighed tilslutning hos jurister i myndigheder og er-

34. Sml. den anderledes fremstilling i *Ross: Ret og Retfærdighed* s. 91 og dertil bl. a. *Illum* i UfR 1953B.278 ff og i TJFF 1962.381 ff samt *Ekelöf* i Festskrift til Arnholm s. 109 ff.

hverv. Der kan i almindelighed ikke i dogmatiske fremstillinger, skrevet af forfattere med forskellige opfattelser af begrebet gældende ret, påvises spor, som kan føres tilbage til forskellene i deres juridiske grundsyn.³⁵

Tanken om domsforudsigelsen som prøvestenen på, hvad gældende ret er, optræder hos nogle forfattere i en særlig variant, som undertiden kaldes en rekommendations-teori. Henry Ussing (1886–1954) har første gang i UfR 1934B.292 og senere i Obligationsretten alm. del s. 7 kort og programmatisk formuleret denne variant således: „Ved gældende ret sigter jeg til de regler, der efter min mening egner sig til nu for tiden at anvendes af de retsudøvende myndigheder“. Forskellen mellem Holmes og Ussings formler er, at Ussing synes at have været sig, hvad Viggo Bentzon (1861–1937) kaldte den personlige faktor i teorien, bevidst,³⁶ og at mens retsvidenskabsmanden Ussing beskæftigede sig med regler, var dommeren Holmes optaget af afgørelsen af konkrete sager.

Forskellen mellem forudsigelser og anbefalinger (rekommendationer) fra fagfolk er ikke stor. Ingen af de forfattere, der bekender sig til rekommendationsteori, føjer til deres bøger en beskrivelse af deres holdninger til tilværelsen og navnlig til retsordenen, deres sympatier og antipatier, f. eks. sådan som vi i børnenes venne- og poesibøger finder præsentationer af den skrivende i en enkel form. En udtalelse fra en kyndig jurist, som føler loyalitet over for retssystemets traditioner, og som giver gode og kloge råd, vil ofte falde sammen med dommernes opfattelse. En sådan udtalelse kan undertiden overbevise dommerne og bliver således a self-fulfilling prophecy. Rekommendationsformlen giver i og for sig både for Ussing og for de fleste andre juridiske forfattere en korrekt beskrivelse af forholdet mellem forfatter og værk, men hverken dommerformler eller Ussings formel giver nogen oplysning om det centrale spørgsmål om, hvad grundlaget er for forfatterens antagelser om indholdet af gældende ret. Det gør her ingen forskel, om antagelserne betegnes som meninger, anbefalinger eller forudsigelser af praksis eventuelt af praksis' endelige stilling. Erfaringen fra retslivet viser, at hvad enten talen er om advokaters forudsigelser, dommers afgørelser eller retsvidenskabens meninger, findes der et grundlag for juristers fagkyndige udtalelser om indholdet af gældende ret, som i hovedsagen er fælles for alle. En beskrivelse alene af foreliggende afsagte domme og andre afgørelser, af verserende eller mulige fremtidige sager, kan af flere grunde ikke formes således, at den giver en udtømmende redegørelse for, hvori dette grundlag består.

Nu og da fremsættes den påstand, at gode – måske de bedste – domme skrives

35. Enkelte tilhængere af en såkaldt „ren retslære“ indtager dog her en særstilling, idet de vil begrænse deres beskrivelser af gældende ret til helt sikre og entydige udsagn. Stillingtagen til tvivlsspørgsmål er politik og falder derfor uden for retsvidenskabens rammer. Denne puritanske indstilling, som fører til en adskillelse mellem de retlige data og diskussionen af retssætninger, som ikke éntydigt kan udledes af disse data, er upraktisk, og er blevet kritiseret af mange, bl. a. af *Agge* i Festskrift til Niels Herlitz, 1955, s. 1 ff og *A. Vinding Kruse* i J 1958.287 f.

36. Jfr. *Bentzon*: Retskilderne, 1907, s. 207 f.

bagfra. Først træffes beslutningen om konklusionen på grundlag af et konkret, spontant dommerskøn. Til det i sig selv indlysende rigtige resultat føjes derefter en passende begrundelse eller retfærdiggørelse.³⁷ Den beslutningsproces, som beskrives eller hyldes med denne påstand, er ganske dunkel. Mon resultatet tænkes nået ved intuition, ved en åbenbaring, ved udøvelsen af en særlig dommerevne eller dommererfaring, som nogle mennesker har eller opøver eller ved ræsonnementer, som i og for sig er af en mere meddelbar art, men hvis led dog (endnu ?) ikke er erkendt. Det er rigtigt, at søgen efter en konkret tilfredsstillende løsning er et led i domstolenes virksomhed, og at adskillige afgørelser er præget af, at en bestemt løsning umiddelbart forekommer langt mere rimelig og retfærdig end andre. Det må erkendes, at det kan være nødvendigt at bytte om på den naturlige rækkefølge mellem grunde og konklusion, navnlig i situationer hvor en sag har ført retten ind i nye, uafklarede og uoverskuelige problemstillinger, eller hvor en regelret dom åbenbart ville være utilfredsstillende, og en praksisændring findes forsvarlig. Et bestemt resultat kan forekomme indlysende rigtigt eller dog andre mulige løsninger overlegent, uanset at generelle regler eller grundene for og imod bestemte regler på området i hvert fald endnu ikke lader sig opstille eller udrede på en tilfredsstillende og overbevisende måde.³⁸ En påstand om, at juridiske tvivlsspørgsmål i almindelighed løses „bagfra“, således at den begrundelse, loven kræver anført i dommen, normalt kun er en efterfølgende konstrueret retfærdiggørelse af resultatet, skyder derimod langt over målet. Under en retstilstand, hvor domspræmissernes retlige begrundelser var uden kausal betydning, ville domstolenes indflydelse række videre end foreneligt med lovgivningens forrang og retssikkerhedens krav. Frit løb for dommerskønnet ville sprænge rammerne for enhver forsvarlig „doctrine of judicial discretion“.

37. Sml. herved f. eks. *Ross: Ret og Retfærdighed* s. 57 og *Trolle's* mindre skarpt formulerede bemærkninger i UfR 1965B.145 ff. *Bentzon* betonedede betydningen i retsanvendelsen i individualisering og den praktiske hensigtsmæssighed, jfr. *Retskilderne* bl. a. s. 117 og 208. Se også *Strömholms* omtale i SvJurTid 1974.641 ff af amerikaneren *Richard A. Wasserstroms* brug af begreberne „discovery“ og „justification“ i den juridiske beslutningsproces.

38. I diskussionen om beviset for *fakta*, hvis rigtighed er omtvistet, er det siden Ørsted stadig blevet fremhævet, at kun den overbevisning, som bygger på objektive eller meddelbare, tilstrækkelige grunde, må lægges til grund for dommen. Det kan være vanskeligt at leve op til dette krav til bevisbedømmelsen, jfr. herved *Gomard: Civilprocessen* s. 312 f. Vanskelighederne ved at redegøre for de grunde, der bærer et skøn over jus i sagen (dommerskønnet, retsfølelsen, common sense) er vel delvis andre end vanskelighederne ved at gøre regnskab for overbevisninger om faktum, men er ikke mindre. Behovet for at påkalde sig retsfølelsen eller oplevelsen af en bestemt afgørelse som ret og rimelig ville svinde ind og måske forsvinde helt, dersom bedømmere altid kunne give en klar og sikker redegørelse for de grunde, som bærer deres afgørelser.

Grundvidenskaben i dag er navnet på en foredragsrække, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab begyndte i efteråret 1976. Formålet er at bidrage til en større forståelse af den forskning, der ikke direkte stiler mod praktisk anvendelse, men mod forøget indsigt i sammenhængen i verden.

Pjeceserien bygger på disse foredrag. Forfatterne er fremtrædende forskere hentet såvel i som uden for Selskabets medlemskreds. Fremstillingen er gjort så almen, at det enkelte hæfte kan tjene som udgangspunkt for en videre beskæftigelse med de behandlede fag og emner. Hertil hjælper også omfattende litteraturhenvisninger.

Behandlingen af de enkelte naturvidenskabelige og humanistiske videnskabsgrene sigter mod at give et indtryk af forskningens udvikling i den sidste menneskealder. Det drejer sig ikke alene om metoder og resultater; også spørgsmålet om grundforskningens praktiske betydning og de farer, den kan rumme, berøres. I det første hæfte drøftes den grundvidenskabelige forskning som helhed samt dens samfundsmæssige rolle.

De nedennævnte 10 pjecer udgør tilsammen bind I, og titelark hertil findes i hæfte nr. 10. Forventeligt vil der senere kunne udsendes to bind (2 × 10 hæfter) med de foredrag, der er holdt 1977/78, og dem der er planlagt for vinteren 1978/79. Nærværende hæfte indleder bind II.

1. Mogens Pihl: Hvad er grundvidenskab?
2. Erling Bjøl: Politik som videnskab.
3. Søren Egerod: Det fjerne Østens sprog – sammenhænge og påvirkninger.
4. C. Møller: Omvæltninger i fysikernes tankesæt i vort århundrede.
5. Arne Noe-Nygaard: Jordens nye ansigt.
6. Olaf Pedersen: De eksakte videnskabers historie.
7. P. Nørregaard Rasmussen: Økonomisk vækst.
8. Erik A. Nielsen: Hvad kan litteraturvidenskaben?
9. Ingmar Bengtsson: Musikvidenskab - nu og i fremtiden.
10. Ole Maaløe: Biologiens molekylære grundlag.

Pris kr. 14,25 incl. 20,25 % moms.

ISBN 87-87696-13-4